

ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНИХ КУРСІВ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Автор статті досліджує програмно-методичне забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів української літератури до роботи з літературознавчими поняттями. З цією метою автор аналізує змістове наповнення робочих і навчальних програм з теоретико-літературних курсів, а також визначає основні аспекти теоретичної і практичної підготовки майбутніх учителів-філологів. На основі отриманих результатів автор пропонує шляхи удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями.

Ключові слова: теоретико-літературні поняття, майбутні учителі літератури, теоретико-літературні курси, програма, професійна підготовка.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Головною метою системи вищої педагогічної освіти на сучасному етапі є якісна професійна підготовка вчителів української літератури відповідно до соціального замовлення. Тому упродовж останніх років в Україні реформується система педагогічної освіти, яка в попередній період була спрямована на оволодіння знаннями й уміннями з окремих спеціальних дисциплін і не завжди забезпечувала професійну підготовленість учителя до цілісного гуманно-демократичного виховання учнів і творчого самовдосконалення власної особистості. Однією з важливих складових професійної компетентності учителя української літератури є володіння відповідним категоріально-понятійним апаратом, готовність до роботи з ним на уроках.

Проте, як свідчать анкетування і спостереження, значний відсоток учителів відчуває труднощі в процесі роботи з теоретико-літературними поняттями в шкільному курсі української літератури. Це обумовлює необхідність дослідження цього питання й розроблення методики формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з літературознавчими поняттями в школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. У процесі дослідження ми спираємося на праці науковців-методистів, у яких розроблено теоретичні й методичні засади професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів (О.А. Дубасенюк, А.Ф. Линенко, Л.А. Онишук, В.В. Радул, М.М. Солдатенко, Л.О. Хомич); виявлено основні напрями розвитку педагогічної майстерності майбутнього учителя (І.А. Зязюн, О.А. Лаврінченко, О.М. Семенов, А.В. Ткаченко). Пильну увагу питанню формування теоретичних понять приділяли відомі психологи Л.С. Виготський, С.Л. Рубинштейн, О.А. Леонт'єв, П.Я. Гальперін, О.М. Нікіфорова, Н.Д. Молдавська, М.Ф. Талізїна, Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов. У їхніх працях аналізуються механізми і специфіка поетапного процесу формування теоретичних понять в учнів. У методиці викладання літератури питання вивчення теоретико-літературних понять досліджувалося М.О. Рибніковою, Г.І. Беленьким, О.Ю. Богдановою, О. Бандурою, Ф. і Т. Бугайками, Є. Пасічником, Б. Степанишиним, Т. Телеховою. Водночас ми використовували праці, у яких були закладені теоретичні і методичні основи професійної підготовки майбутніх учителів української літератури, – Л. Базиль, Ю. Бондаренка, Н. Волошиної, А. Градовського, С. Жили, О. Ісасвої, О. Куцєвол, Л. Мірошніченко, А. Ситченка, Г. Токмань. Проте аналіз наявних досліджень підтвердив необхідність і своєчасність вивчення проблеми формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями. Проте, перш ніж розробляти модель формування зазначеної готовності, необхідно з'ясувати реальний стан професійної підготовки майбутніх учителів української літератури до роботи з літературознавчими поняттями, а отже, необхідно проаналізувати документальну базу, на основі якої це відбувається.

Мета статті – дослідити програмно-методичне забезпечення теоретико-літературних курсів у системі професійної підготовки майбутніх учителів української літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі здійснюється пошук і відбір змістового і процесуального компонентів професійної освіти майбутніх учителів української літератури, одним із недоліків якої є відсутність постійних державних і галузевих стандартів, які мають регулювати основні напрями діяльності викладачів і студентів й на базі яких можна будувати варіативні складові освітніх стандартів, спрямовані на підготовку фахівців, що задовольняють запити сучасного ринку праці й потреби суспільства. Підвищення якості професійної освіти має відбутися шляхом структурної перебудови національної освітньої системи відповідно до чинних освітньо-кваліфікаційних характеристик та освітньо-професійних програм.

Навчальні й робочі програми з теоретико-літературних курсів у вишах (насамперед зі "Вступу до літературознавства" й "Теорії літератури") розроблені на основі вимог Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Законом України "Про вищу освіту", наказу № 99 від 10 лютого 2010 р. "Про Концепцію організації підготовки магістрів в Україні", що гарантується законами України "Про освіту", "Про вищу освіту" [2], "Законом про мови", прописано у "Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті" та "Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти" [1].

Відповідно до навчальних планів підготовки майбутніх учителів української літератури, курс "Вступ до літературознавства" викладається в першому семестрі. У процесі опрацювання цієї дисципліни студенти мають ґрунтовно засвоїти першооснови та засади літературознавства як філологічної науки, що синтезує досвід історії літератури, теорії літератури і літературної критики, а також сприяє систематизації відомостей з літературознавства, засвоєних у середній школі, формуванню в майбутніх учителів-словесників відповідних уявлень про специфіку художньої літератури як різновиду мистецтва слова, закріпленню нових знань з теорії літератури, виробленню навичок наукового аналізу художніх творів, осягненню основ закономірностей літературного процесу [4, с. 3].

Метою вивчення курсу є формування цілої низки компетентностей, зокрема: *фольклорної, літературознавчої* як сукупності знань про українську літературу і фольклор у їхньому історичному розвитку та на сучасному етапі, умінь здійснювати фольклорний, літературознавчий аналіз, усвідомлювати закономірності літературного процесу, оцінювати художню своєрідність творів, творчості письменника в цілому в контексті національної і світової культур; *комунікативної* як сукупності знань, умінь, здібностей, прагнень особистості, необхідних для здійснення комунікації в різних мовленнєвих сферах, знань правил спілкування та етикету, розуміння мотивів, цілей, засобів у суспільних відносинах та особистісних стосунках, формування умінь виступу (умінь розкрити суть проблеми, аргументувати власне бачення проблеми, підтримувати в слухачів інтерес та увагу, керувати аудиторією); *психологічної* як сукупності знань із загальної, вікової, педагогічної психології, лінгвопсихології, психічних процесів, пам'яті, мислення, уяви, уміння визначати рівень розвитку особистості; *науково-дослідної* (індивідуально-творчого мислення, мотивації науково-дослідницької діяльності) як сукупності умінь проводити пошукове, наукове, експериментальне дослідження, працювати з першоджерелами, критичною літературою, конструювати власну й колективну науково-дослідницьку діяльність; *культуроснавчої* як сукупності знань про матеріальну і духовну культуру, традиції, звичаї, обряди рідного народу, сукупності умінь використовувати культуроснавчі знання у професійній діяльності [4, с. 5].

Загальновідомим є факт, що предметом вивчення навчальної дисципліни "Вступ до літературознавства" є специфіка художньої літератури як словесного виду мистецтва та її місце в культурній парадигмі сучасної людини; особливості змісту і форми літературного твору в складній комунікативній системі: "автор-текст-читач"; основні закономірності розвитку художньої літератури в національних, регіональних та світових вимірах.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми підготовки учителів української мови і літератури, студенти-філологи мають знати етапи й закономірності розвитку мистецтва; основні концепції літературознавчої науки; критерії класифікації літературознавчих дисциплін; визначення та принципи взаємодії основних літературознавчих термінів; принцип поділу на роди літератури, основні ознаки кожного роду літератури, найбільш поширені ліричні, епічні та драматичні жанри, їхні ознаки; найбільш поширені та уживані художні засоби; естетичні риси кожного літературного напрямку, їхні суспільно-історичні та філософсько-психологічні засади, визначальні ознаки; місце й час народження і розвитку літературних напрямів, представників, що дотримувалися творчих принципів цих напрямів у світовій та українській літературах; основні наукові напрями і школи літературознавства XIX–XXI ст.

Окрім того, студенти мають уміти добирати ілюстративний матеріал до кожного терміна; поцінювати художній текст як окреме естетичне ціле й з огляду на його місце в літературному процесі; визначати родову приналежність твору, його жанрову форму, коментувати засоби зображення світу й людини в ньому; здійснювати спостереження над способами і прийомами типізації та індивідуалізації характерів, майстерністю композиції та сюжету, мовою художніх творів і особливостями віршування [4, с. 7].

На розгляд студентів виносяться такі теми: "Літературознавство як наука", "Література як форма суспільної свідомості", "Зміст і форма літературного твору", "Літературні роди і жанри", "Художній образ у літературному тексті", "Основи віршування", "Мова літературного твору", "Літературний процес". Загалом зазначимо, що дисципліна "Вступ до літературознавства" належить до пропедевтичних курсів, основним завданням яких є сформувати необхідну теоретичну базу для подальшого вивчення української і зарубіжної літератури, сформувати навички літературознавчого аналізу. Ефективність засвоєння зазначеної дисципліни обумовлюється глибиною засвоєних знань під час лекційних і практичних занять, рівнем виконання самостійних та індивідуальних завдань.

Узагальнити та систематизувати знання щодо теоретико-літературних понять дає змогу курс "Теорія літератури", який, як правило, вивчається на старших курсах філологічних факультетів. Його метою є повторення й поглиблення знань з історії та теорії літератури, розвиток уявлення про сучасний стан розвитку літературознавства та проблемні аспекти вітчизняної та зарубіжної науки, формування навичок літературознавчого аналізу. Предметом вивчення зазначеної дисципліни є розвиток

літературознавчої думки від давнини й до сьогодні на основі науково-критичних і літературно-методичних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних авторів [5, с. 4].

На відміну від "Вступу до літературознавства", предмет "Теорія літератури" викладається поглиблено у зв'язку з розвитком світового літературознавства; розглядається динаміка формування і визначення наукових категорій і положень про літературу; ґрунтовно осмислюються основні етапи розвитку літературознавчої науки; досліджуються літературні напрями, школи, роди, види, жанри; визначається функція літератури в суспільному житті як одного із видів мистецтва слова, яке впливає на формування духовності людської особистості, її переконання і свідомість.

Завданням курсу "Теорія літератури" є висвітлення основних етапів та напрямів розвитку теоретико-літературної думки від античності до XXI ст.; ознайомлення із проблемним полем, термінологічно-категоріальним апаратом, концепціями сучасного літературознавства; поглиблення та узагальнення знань, пов'язаних із природою художньої літератури як мистецтва слова, художнього твору, методами та принципами його аналізу; розкриття основних закономірностей розвитку літературного процесу; удосконалення навичок наукового аналізу художнього твору з урахуванням новітніх методологій літературознавства [5, с. 6].

Отже, на основі набутих історико-літературних, філософських, лінгвістичних знань студенти мають теоретично осмислити найактуальніші проблеми сучасної літературної дійсності й особливості розвитку української літератури у взаємозв'язках з традиціями, новаторством і художньою майстерністю. Окрім того, майбутні учителі української літератури мають усвідомити взаємозв'язки між основними питаннями теорії літератури і практикою роботи майбутніх учителів, критиків і літературознавців. Це має допомогти студентам-філологам глибше оволодіти принципами ідейно-художнього аналізу літературних творів, підвищити їхню вимогливість до оцінки творчості письменників, особливо сучасних. Водночас, одним із основних завдань дисципліни є ґрунтовне вивчення найважливіших праць вітчизняних і світових теоретиків літератури згідно з програмою, творче осмислення їхніх ідей та концепцій з позицій сьогодення. Це стимулюватиме студентів до зміцнення знань шляхом систематичного, глибокого знайомства і творчого осмислення найновіших літературознавчих праць.

Теорія літератури має не лише сприяти засвоєнню майбутніми учителями теоретико-літературних принципів, положень, категорій і визначень, але й пробудити в них серйозну зацікавленість науковою діяльністю, бажанням долучитися до розроблення тих чи інших теоретичних проблем у контексті виконання курсових, дипломних і магістерських робіт.

У курсі "Теорії літератури" згідно з навчальною програмою виділено чотири змістові модулі, у яких науково осмислюються важливі літературно теоретичні питання і проблеми. У контексті першого висвітлюється коротка історіографія теоретико-літературної думки, у якій виділено два основні етапи, які охоплюють розвиток теоретико-літературної думки в XIX і XX ст., з урахуванням того, що саме на межі двох століть відбулися кардинальні зміни в розвитку художнього мислення людства. Другий змістовий модуль присвячений літературі як виду мистецтва; увага зосереджується на її гносеологічній та розважальній функціях, з позицій сьогодення висвітлюються взаємини митця із суспільством та владою. Третій модуль – "Теорія літературного твору", у ньому пропонується теорія побудови та розуміння літературного твору як системноорганізованої цілісності. Четвертий модуль "Теорія літературного процесу" побудовано на системному підході до розгляду літературного твору й розвитку вітчизняного й світового літературних процесів [5, с. 8].

Теорія літератури тісно пов'язана з іншими науковими дисциплінами, зокрема з мовознавством, фольклором, літературною критикою, філософією, психологією. Зазначимо, що вивчення теорії літератури пов'язане насамперед з історією української літератури, якій вона "постачає" наукову інформацію про об'єктивні закономірності розвитку літератури, а від неї бере необхідні дані, що допомагають глибше осмислити теорію літературного процесу, проілюструвати окремі теоретичні положення. Саме тому формування в майбутніх учителів української літератури знань з теорії літератури, формування вмінь застосовувати їх на практиці відбувається і під час курсу "Історія української літератури", який вивчається з першого по четвертий курс.

Водночас для формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями в середній загальноосвітній школі недостатньо володіти системою теоретичних знань, методами і прийомами їх застосування під час літературознавчого аналізу. Потрібно також озброїти студентів-філологів необхідним інструментарієм для репрезентації зазначеного матеріалу учням на уроках літератури.

У межах дисципліни "Методика навчання української літератури" виокремлюємо окремий тематичний блок "Вивчення теорії літератури в школі" [3] у межах якого заплановано засвоєння студентами такої інформації: місце елементів теорії літератури в шкільній програмі; система понять з теорії літератури в середніх і старших класах; етапи засвоєння теоретико-літературних понять; основні методи і прийоми засвоєння понять (первинне спостереження учнів у процесі вивчення художнього твору, теоретичне визначення понять, оперування відомими поняттями під час висловлювань оцінювальних суджень про художній твір, розширення й поглиблення понять у наступних класах). На опрацювання цього матеріалу відводимо лекційне заняття, під час якого викладач знайомить студентів з теоретичними основами цієї проблеми, і практичне, під час якого майбутні учителі української

літератури моделюють фрагменти уроків, у межах яких пропонують моделі вивчення окремих понять теорії літератури.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений констатувальний експеримент засвідчив, що у випускників філологічних факультетів педагогічних університетів недостатньо сформована готовність до роботи з теоретико-літературними поняттями в шкільному курсі української літератури.

На нашу думку, зазначених дисциплін недостатньо для того, щоб сформувати зазначену готовність. Доцільним вважаємо розробку й упровадження в процес професійної підготовки майбутніх учителів літератури спецкурсу "Методика роботи з теоретико-літературними поняттями в школі", який пропонуємо для опанування на старших курсах.

Використані джерела

1. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання д-р пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Закон України "Про вищу освіту" від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
3. Методика навчання української літератури : Програма навчальної дисципліни / Укл. О.О. Лілік. – Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, 2016. – 16 с.
4. Вступ до літературознавства : Програма навчальної дисципліни / Укл. О.О. Лілік. – Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, 2015. – 20 с.
5. Теорія літератури : Програма навчальної дисципліни / Укл. О.О. Лілік. – Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, 2015. – 18 с.

Lilik O.

SOFTWARE SUPPORT OF THE THEORETICAL-LITERARY COURSES AT THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF UKRAINIAN LITERATURE

The author explores the software support of the professional training of future teachers of Ukrainian literature, including the theoretical-literary courses. To this end, the author analyzes the semantic content of training and working programs of such courses: "Introduction to Literature", "Theory of Literature", "Methodic of Ukrainian literature training", and defines the main aspects of theoretical and practical training of teachers-philologists.

The author argues that the important conditions of formation of readiness of future teachers of Ukrainian literature to the work with theoretical-literary concepts are mastering the knowledge of literary theory, the skills of handling them. Future teachers have to acquire the knowledge about the methods, techniques for the work with theoretical concepts at the secondary school.

The author concludes that it's not enough for future teachers of Ukrainian literature to learn these disciplines for the formation of willingness to work with theoretical-literary concepts at the secondary school. Therefore we propose to develop and implement the course "Methodic of theoretical-literary concepts learning at schools" to the training process of professional training of teachers of Ukrainian literature.

Key words: *the theoretical and literary concepts, the future teachers of literature, the theoretical and literary courses, the professional training, the curriculum.*

Стаття надійшла до редакції 01.04.2016 р.